

СЕРГІЄНКО
Сергій Сергійович,
канд. іст. наук,
докторант Центру досліджень
науково-технічного потенціалу і
історії науки ім. Г. М. Доброва
(м. Київ)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ БДЖІЛЬНИЦТВА (1920–1958)

У статті висвітлено динаміку розвитку Харківської дослідної станції бджільництва, її наукові результати, структура і завдання.

В статье освещается динамика развития Харьковской опытной станции пчеловодства, ее научные результаты, структура и задачи.

The dynamics of development of the Kharkov experimental station of beekeeping, its scientific results, lights up in the article, stuktura and tasks.

У становленні наукового бджільництва України важливу роль відіграла Харківська дослідна станція бджільництва (1920–1958). За період її діяльності були закладені важливі наукові напрями з вивчення умов, що впливають на нектаровиділення медоносних рослин і морфологічних особливостей пилку та знайдено ключ до визначення меду по утриманню у ньому пилку. Вперше, в Україні розроблені прийоми з наряду запилення плодово-ягідних культур. Створені типові схеми квітково-нектарного конвейеру для основних природно-кліматичних зон України та розроблені прийоми покращення кормової бази бджільництва. В селекційній роботі А.П. Волосевич уперше запропонував (1951) спосіб подвійного щеплення личинок. Цей спосіб дозволив багатьом фахівцям-селекціонерам у 60-х роках минулого століття провести велику роботу з порівнянної оцінки біологічних особливостей і господарчо-корисних здібностей сірих гірських кавказських, карпатських, країнських та італійських бджіл у порівнянні з місцевими українськими степовими. На підставі цих матеріалів було розроблено план породного райнування в УРСР. Саме за часів незалежної України, на підставі даного плану почали створюватися племінні

пасіки по відродженню місцевих (українська степова, карпатська, поліська) бджіл у зонах із мінімальним розповсюдженням за часи УРСР інших порід.

Історію Харківської станції бджільництва окремо висвітлювала, в ювілейній статті науковий співробітник інституту бджільництва ім. П.І. Прокоповича, відома вчена А. Черкасова [1]. Більш детальні відомості про діяльність станції можна отримати у монографії колишнього її завідувача С.О. Розова [2]. Результати пошуку й аналізу літератури з проблем бджільництва показали ще й нові історичні факти, які дають більш глибоку і логічну історію розвитку станції.

Перед науковим дослідженням поставлене завдання – систематизувати матеріал з історії Харківської станції бджільництва і дати об'єктивну оцінку її розвитку. В зв'язку з появою в сучасній Україні нових центрів бджільництва, данна тема дослідження має актуальне значення.

До Жовтневої революції 1917 р. в Росії (Україна у її складі) систематична науково-практична робота з бджільництва проводилася на кафедрах зоології або природничих факультетах в Московському, Казанському, Київському, Новоросійському, Петербургському університетах, а також на Ізмайловській, Тіфліській, Тульській дослідних пасіках.

Харківська областна дослідна станція бджільництва була створена у жовтні 1920 року за рішенням Наркомзему. Слід зазначити, що не випадково радянський уряд вибрав м. Харків місцем утворення станції бджільництва. Після перемоги над Центральною Радою і Директорією УНР більшовики сконцентрували увесь адміністративний апарат на лівоберіжній Україні й зрозуміло, почали реорганізовувати УАН. Радянський уряд планував створити філіал у м. Харкові II і III (сільське господарство) відділу, куди згодом перемістилася столиця України [3].

Влада намічала, що на Україні будуть створені дві станції бджільництва: на Правоберіжжі і Левоберіжжі, а згодом їхню роботу повинні об'єднати Центральна дослідна станція або Український науково-дослідний інститут бджільництва. Першим засновником і завідуючем станції був О.Г. Козачек, але

через три роки на його посаду призначили М.О. Савченко-Бельського. Через слабку матеріальну базу й недостатнє фінансування станція діяла лише формально. Тільки у лютому 1924 року, постановою колегії Наркомзема України, станції передали господарство Люботинського радгоспу з 60 га землі і пасікою у 75 сімей бджіл. Станцію розмістили в колишньої садибі графа Е. Борткевича під Харковом (22 км) в с. Артемівка недалеко від містечка Мерефа. Лабораторні прилади станція отримала з колишньої хіміко-бактереологічної лабораторії професора Зільбера, яка була розташована у центрі Харкова. Основну увагу керівник бактеріологічної лабораторії проф. В.С. Деркач та його наступник проф. Г.Ф. Арнольд зосередили на вивченні паратифу бджіл. Пасіка по вивченню захворювань бджіл була ізольована у садку Харківського сільгоспінституту. Взагалі, бактереологічна лабораторія діяла з 1922 по 1930 роки і відновила свою діяльність завдяки вченому, бактереологу О. Бойко у 50-х роках ХХ ст.

Відділ ботаніки при станції, займався вивченням пилкового взятку й нектарності рослин, вирощених на власному колекційному розпліднику під керівництвом доктора біологічних наук, професора В.А. Андрєєва. Важливе значення для наукового росту молодих учених зробив професор Харківського сільгосподарського інституту В.Н. Тарнані. Він надавав співробітникам станції корисні поради у плануванні досліджень.

Окрім пасіки для бактереологічних досліджень, у розпорядженні станції знаходилися ще дві пасіки: експериментальна, до складу якої входили 40 сімей бджіл дадановської системи і 60 сімей системи лангстрота-рута, друга пасіка – учбова, призначена для курсових робіт. Остання складалася з відомих на той час двостіних по Дернову вуликів Дадана-Блатта, українського лежака, солом'яного Гуцайла, Цандера, Данценбеккера, Левицького і Лайянса. Біля пасіки знаходився метеорологічний пункт другого розряду, укомплектований термометром, психометром, гігрометром пристосованим до вуликів, дощометром, флюгером, барометром, термографом, геліографом тощо. Результати й висновки наукових праць науковці публікували в журналах

«Пасічник» (1925), «Опытная пасека» (1927). У Києві, на базі сільгоспінституту в 1927 році була заснована філія Харківської станції, яку очолював відомий учений-бджоляр В. Нестерводський.

Достатньо економічно й науково станція почала просуватись завдяки організаційній діяльності С.О. Розова (1894–1965). Він обіймав посаду завідувача станції з березня 1924 р. і до призначення його керівником відділу запилення сільгоспкультур у створеному Науково-дослідному інституті бджільництва в 1931 року. Академік М.М. Кулагін дав дуже високу оцінку діяльності свого учня. Він писав: «С.А. Розов является одним из талантливых работников по пчеловодству. Он знает хорошо пчеловодство практически и с научной точки зрения. Он умеет ставить на разрешение те задачи по пчеловодству, кои являются насущными. Разработка поставленных задач, сделанная Розовым, всегда является выдающейся и талантливой» [4, с. 5]. У перші роки свого керівництва С. Розов відчув повну відсутність наукових кадрів. Призначені за сумісництвом професори Харківського сільгоспінституту на практиці виявилися заклопотані своїми справами і тому він з 1926 р. починає приваблювати до роботи на станції молодих фахівців, які тільки закінчили інститути й університети. За цей час були прийняті на роботу молоді науковці Н.С. Давидова, А.В. Оржевський, Перешивайло та інші. В 1927 р. С. Розов видає брошуру «Харківська обласна дослідна станція бджільництва», в якій визначає основні завдання, поставлені перед станцією, описує її структуру, пасіку і можливості наукових досліджень. Одночасно, С. Розов виконує велику роботу з обстеження бджільництва України. Він розробляє детальну анкету, за якою збиралися відомості від бджолярів з усієї республіки. Результати цієї роботи були опубліковані у серії статей «Українське пасічництво» вміщених у журналі «Пасічник» за 1928 р. У перший період наукової діяльності С. Розов велику увагу приділяв вивченню процесу веснянно-літнього росту бджолиних сімей, екстер'єрним ознакам бджіл з різних регіонів України. Він порівняв довжину хоботка у окремих сімей з їхнім медосбором за чотири роки і визначив, що між медосбором сімей і довжиною хоботка бджіл немає ніякого

закономірного зв'язку. С.О. Розов першим застосував метод збору маток з передових пасік від найкращих сімей.

Протягом роботи на станції він накопичує матеріал із порівняльної оцінки зимовки бджіл на волі та в зимовнику. В 1930 році вчений публікує отриманні данні за 1926–1929 рр., які й вказують на окремі переваги зимівлі бджіл у зимовнику в умовах Харківської області. В роки масової колективизації сільського господарства велику увагу С. Розов приділяв питанню економіки і організації великих пасік. Він узагальнив досвід зарубіжних країн і висувнув на сторінках періодичної преси поради по організації пасік у колгоспах і радгоспах. У відомій праці «Організація промислових пасік в колгоспах» (1930) особлива увага приділяється механізації й економії великих бджологосподарств.

У 1931–1934 роках завідувачем станції працював О.Я. Савенко, людина з практичним і науковим досвідом у бджільництві та господарських справах. За його керівництва до складу станції додатково було приєднано радгосп в с. Грушівці, що на дніпровськи плавнях. На цій пасіці проводилася племінна робота з покращення робочих здібностей української степової бджоли.

Перешкодою в роботі станції стала сталінська політика, яка впершу чергу негативно позначилася на кадровому складі станції. У червні 1933 р., після виступу П. Постишева на пленумі ЦК(б)У, де він звинуватив в контрреволюційній діяльності і співробітництві з націоналістичними емігрантами Є. Архипенко і С. Шелухіним відомих співробітників станції Слабченко, Резниченко, Юрченко, а самого Савенка у 1935 р. через це розстріляли [5, 6].

В 1935 р. директором станції призначили Ф.Н. Резцова, людину зовсім некомпетентну в бджільництві. В результаті його непрофесійної діяльності зі станції почали звільнятися найкращі фахівці, а родючий сад віддали в розпорядження двом колгоспам. Пізніше був ліквідований разом із пасікою і радгосп в с. Грушівці. Станція залишилася майже без господарства. У 1937 р.

Резцова змінив А.А. Шила, незабаром мобілізований до РСЧА. Стан станції поліпшився лише тоді, коли завідувачем призначили М.К. Радька.

За період 1924–1938 рр. на станції вперше в Україні, не дивлячись на кадрові чистки, вчені Н. Давидова, С. Розов, О. Терещенко, Г. Савицький провели наукові дослідження по запиленню плодово-ягідних культур, конюшини, еспарцету, гречки, вишні, малини. Великий внесок у теорію й практику племінної справи зробив Б.М. Музалевський (1908–1941). Він уперше розробив метод швидкісної оцінки племінних показників бджолиних маток, користуючись у порівнянні з сім'ями близнюками створеними із інкубаційного розплоду, а також, працював над доступними прийомами штучного запліднення бджолиних маток [7].

Велика Вітчизняна війна (1941–1945) призупинила діяльність станції і завдала великої шкоди її матеріальній базі. Влітку 1941 р. основному складу співробітникам було запропоновано евакуюватися в м. Енгельс, зібрав з собою документи закладу і найцінніше обладнання. Однак, 1 жовтня 1941 р. виїхали тільки виконуючий обов'язки директора І.К. Любченко, старший науковий співробітник І.Т. Головня і Ф.І. Вінник. Німецько-фашистські загарбники вступили в Артемівку 21 листопада 1941 р. Після її звільнення 5 вересня 1943 р. для відновлення пасіки станції із Сумської області завезли 20 сімей бджіл.

За часи війни загинуло багато професійних бджолярів і тому в бджільництві відчувалась нестача кадрів. З метою підготовки освічених фахівців, при станції була створена річна школа бджільництва об'єднання в 1952 р. з Карачівською сільгосподарською школою, що стала надалі відділом станції. Директором школи був М.В. Радько, завідувачем навчальною частиною І.Т. Головня, викладачами: Т. Глушко (розведення бджіл), І. Головня (біологія), О. Терещенко (утримання бджіл), Г. Григор'єв (кормова база), К.С. Сергієнко (технологія бджільництва), Р. Лавренко (вулики), А. Михайліна (українська мова).

В 1951 р. завідувачем станції знов призначили С.О. Розова. Вже у кадровий склад станції входили, один професор і шість кандидатів наук. Для

співробітників станції був зведений житловий будинок, відбудовані господарчі приміщення. За висновком самого С. Розова станцію у січні 1959 р. перевели в Чернятинський плодово-ягідний технікум в Жмеринський район Віницької області в зв'язку з відсутністю виробничої бази у харківської області. Але, в технікумі виявилось нестача приміщень (кабінетів, лабораторій) і тому станцію розмістили в Гадячському технікумі бджільництва (1963), де виявилась богата кормова база для бджіл. Насправді, історія свідчить, що переведення станції до центральної частини України пов'язане з централізацією наукових закладів, а головне, втрати Харкова статусу столиці України у 1934 р.

Таким чином, динаміка розвитку Харківської дослідної станції бджільництва показує, що її розвиток проходив в складній фінансовій, кадровій атмосфері. Але, не дивлячись на складну ситуацію, співробітники станції використовують науково-технічний потенціал України розробили високі технології в бджільництві і крім того, дали поштовх новим науковим напрямкам в селекційній роботі, генетики бджіл, запиленню рослин. Завдяки спрямованій науковій і організаційній діяльності С. Розова, Б. Музалевського, О. Савенко, М. Радька на станції був закладений основний фундамент для подальшого розвитку наукових закладів бджільництва України. Вперше, в даному дослідженні встановлено, що створення і занепад станції проходив впершу чергу з політичних міркувань ніж з економічних і практичних.

Список використаної літератури

1. Черкасова А. И. Украинской опытной станции пчеловодства – 60 лет / А. И. Черкасова // Пчеловодство. – № 10. – 1980. – С. 12–15.
2. Розов С. О. Українська дослідна станція бджільництва. Резерви підвищення продуктивності колгоспних і радгоспних пасік / С. О. Розов // Бджільництво : респ. міжвід. темат. зб. / Укр. наук.-дослід. технологіч. ін-т бджільництва. – К. : Урожай, 1964. – Вип. 20. – С. 3–7.
3. Історія Академії наук України 1918–1923 : документи і матеріали. – К. : Наук. думка, 1993. – 375 с.
4. Сергей Алексеевич Розов. – М. : Московский рабочий, 1966. – 47 с. – (Учебные записки / Науч.-исслед. ин-т пчеловодства ; № 13).

5. *Криворуков Н.* До 10-річчя Всеукраїнської науково-дослідної станції бджільництва / Н. Криворуков // Пасічник-колгоспник. – 1934. – № 8. – С. 19–28.
6. *Сергієнко О. Г.* Нариси з історії бджільництва на слобожанщині / О. Г. Сергієнко. –Х., 2007. – 64 с.
7. *Борис Михайлович Музалевский* / Е. В. Арефьев, Г. Д. Биладш, В. И. Полтев, Г. Ф. Таранов. –М. : Московский рабачий, 1968. – 31 с.